

Maria Makaruk

Wydział Polonistyki

Uniwersytet Warszawski

e-mail: maria.makaruk@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-9210-5533

O czym milczy Archiwum Filomatów?

„Aby schwycić w ręce «fakty», trzeba umieć je znaleźć – faktów samych w sobie nie ma”.

Także tych archiwalnych. Stwarza je dopiero filolog¹

Danuta Ulicka

Zacznę od wyjaśnień dotyczących tytułu mojego szkicu i patronującego mu motta. Doprecyzowania wymaga na początek określenie „Archiwum Filomatów”, które można potraktować wąsko – jako dokumentację działalności wileńskiego Towarzystwa Filomatów i zależnych od niego związków z lat 1817–1823, ocaloną dzięki staraniom rodziny Pietraszkiewiczów i wydawaną drukiem w Krakowie od 1913 roku² – bądź też szeroko: powiększając ów zbiór o niebadane dotąd, potencjalne zasoby, których zasięg jest trudny do określenia³. „Archiwum Filomatów” postrzegane zgod-

¹ D. Ulicka, *Zwrot archiwalny (Jak ja go widzę)*, „Teksty Drugie” 2010, 1–2, s. 162.

² „Archiwum Filomatów” zostało podzielone przez edytorów na trzy części. Pierwszą stanowi pięć tomów korespondencji filomatów z lat 1815–1823, wydanych przez Jana Czubka w 1913 roku, drugą – opublikowane w 1920 roku trzytomowe „Materiały do historii Towarzystwa Filomatów” w opracowaniu Stanisławy Pietraszkiewiczówny i Stanisława Szpołańskiego, trzecią – dwutomowa edycja filomackiej poezji z roku 1922 w edycji Jana Czubka. Za kontynuację „Archiwum” uważa się opracowane przez Zbigniewa Sudolskiego trzy tomy „Listów z zesłania” (Warszawa 1997) i tom „Listów z więzienia” (Warszawa 2000).

³ Problematykę „zwrotu archiwalnego” w odniesieniu do polskiej historii literatury omawia wnikliwie Helena Markowska-Fulara w tekście „Zwrot archiwalny” w *literaturoznawstwie polskim – teoria, praktyka, perspektywy*, w: *Filozofia filologii*, red. A. Hellich, H. Markowska-Fulara, J. Potkański, Ł. Żurek, Warszawa 2020, s. 243–254. Por. także D. Ulicka, *Zwrot archiwalny*, s. 159–164.

nie z pierwszą wykładnią stanowi przedmiot zainteresowania badaczy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, finalizujących właśnie jego cyfrową edycję⁴. Frapująca mnie wykładnia druga, ufundowana dzięki zdobyczom zwrotu archiwalnego, stanowi w szerszej skali projekt przyszłości⁵. Pełniący funkcję motta szkatułkowy cytat, łączący myśl Borisa Eichenbauma z komentarzem Danuty Ulickiej, dotyka sedna interesującego mnie problemu. Przedmiotem tego szkicu będzie bowiem nie tylko wskazanie białych plam w dokumentach i korespondencji filomatów, lecz także ustalenie, jakich (między innymi) pytań nie zadawali dotąd filomackiemu archiwum badacze romantyzmu. Wreszcie – żeby wyjaśnić, jakiej problematyki dotyczy tytułowe „milczenie” Archiwum Filomatów, posłużę się trzema przykładami. Opowieć historie, które mają wspólny mianownik, choć dotyczą różnych porządków. Ich bohaterami są przedstawiciele żmudzkiego ruchu kulturalnego, którzy studiowali na Uniwersytecie Wileńskim w latach działalności Towarzystw Filomatów i Filaretów: Szymon Dowkont, Kajetan Niezabitowski i Szymon Staniewicz⁶.

1. Szymon Dowkont (Simonas Daukantas)

W roku 1822, który zapisał się w historii literatury publikacją I tomu *Poëzyi* Adama Mickiewicza, symbolicznie inaugurującego polski romantyzm, Szymon Dowkont⁷ przetłumaczył na język litewski opowiadanie Mickie-

---

⁴ Archiwum Filomatów – edycja cyfrowa – LHDB (kul.pl) [dostęp 27.06.2024].

⁵ Z takim rozumieniem Archiwum Filomatów można wiązać badania nad romantyzmem prowadzone przez Danutę Zawadzką. Por. np. tejsze, *Wspólna historia: „Nowosilcow w Wilnie” i „Dziadów część trzecia”*, „Pamiętnik Literacki” 2022, z. 3, s. 121–137.

⁶ Już po napisaniu tego szkicu ukazał się znakomity artykuł Marcina Niemojewskiego, zawierający wiele informacji i uściśleń dotyczących interesujących mnie postaci Dowkonta, Niezabitowskiego i Staniewicza. Por. M. Niemojewski, *Imperatorski Uniwersytet Wileński a początki litewskiego odrodzenia narodowego*, w: *Romantyczność i filologia. Wileńskie kręgi Adama Mickiewicza*, red. A. Baranow, J. Ławski, Białystok 2024, s. 97–124.

⁷ Szymon Dowkont / lit. Simonas Daukantas (1793–1864), pisarz i pierwszy ideolog litewskiego ruchu narodowego, urodzony w Kalwiach na Żmudzi w rodzinie włościańskiej. Kształcił się w Kretyndze i Kalwarii Żmudzkiej, a następnie na Wydziale Nauk Moralnych i Politycznych Uniwersytetu Wileńskiego, gdzie 31 stycznia 1825 roku otrzymał dyplom magistra praw. W latach 1826–1834 pracował jako tłumacz w kancelarii generała-gubernatora w Rydze, od 1835 przebywał w Petersburgu, gdzie zajmował stanowisko kancelisty senatu Rosji i pełnił funkcję pomocnika metrykanta przy Metryce Litewskiej. Przyjaźnił się z literatem i popularyzatorem literatury polskiej, Bazylim Anastasewiczem. W latach petersburskich zaczął ogłaszać drukiem swoje prace w języku litewskim, w których kreślił idee przyszłego ruchu narodowego Litwinów. Po przejściu na emeryturę w 1850 roku zamieszkał w Worniach, w rezydencji biskupów

wicza zatytułowane *Žyvilė*. Przekład ten został włączony przez tłumacza do cyklu *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių* (Czynny starożytnych Litwinów i Żmudzinów)⁸, stanowiącego „pierwszą litewską historię Litwy”⁹. Praca historyka i etnografa, nazywanego przez Litwinów „ojcem odrodzenia narodowego”¹⁰, przeleżała w rękopisie przez ponad sto lat – ukazała się drukiem w Kownie w roku 1929. Zdaniem Tomasa Venclovy, który zestawił sylwetki Mickiewicza i Dowkonta jako emblematyczne dla dziejów literatur polskiej i litewskiej, wydaną anonimowo żartobliwą mistyfikację Mickiewicza¹¹ tłumacz potraktował jako autentyczny pochodzący z litewskich kronik¹². W takiej optyce tym bardziej znamienny staje się fakt, że Dowkont przeniósł akcję utworu z 1400 roku w czasy panowania Giedymina i uczynił z bohaterki wcielenie litewskiego patriotyzmu – „dopasowując *Žyvilę* do kontekstu swej pracy, [...] zmienił ją w *Grażynę avant la lettre*”¹³. O *Darbai* pisał Zygmunt Stoberski, że ukazywały Litwinom „odwagę, bohaterstwo, przywiązanie do ojczyzny i gotowość do jej obrony, czym szczylicili się ich przodkowie”¹⁴. Nie mamy jednak gwarancji, czy tłumacz nie wiedział o autorstwie Mickiewicza, który był jego uniwersyteckim kolegą. Przez dwa lata, między 1816 a 1818 rokiem, studiowali wspólnie na Wydziale Literatury i Sztuk Wyzwolonych Uniwersytetu Wileńskiego¹⁵. W roku 1818 Dowkont przeniósł się na Wydział Nauk Moralnych,

---

żmudzkie, gdzie do 1855 na zlecenie biskupa Mateusza Wołonczewskiego (Motiejusa Valančiusa) wykonywał rozmaite prace pisarskie. Zmarł w 1864 roku w Popielanach w powiecie szawelskim [por. T. Venclova, *Wilno. Przewodnik biograficzny*, przeł. B. Piasecka, Warszawa 2013, s. 124]. W tekście, dla ułatwienia lektury, będę się posługiwać polskimi wersjami nazwisk, litewską pisownię podając przy pierwszym użyciu w nawiasach.

⁸ Por. T. Venclova, *Powrót do rodzinnej Europy czyli Mickiewiczowska Litwa i Mickiewicz na Litwie*, w: tegoż, *Niezniszczalny rytm. Eseje o literaturze*, Sejny 2002, s. 8.

⁹ B. Speičytė, *Litewska literatura początku XIX wieku*, w: *Žemaičių šlovė. Sława Żmudzinów. Antologia dwujęzycznej poezji litewsko-polskiej z lat 1794–1830*, red. P. Bukowiec, Kraków 2012, s. 8.

¹⁰ Por. M. Litwinowicz-Drożdźiel, *O starożytnościach litewskich. Mitologizacja historii w XIX-wiecznym piśmiennictwie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Kraków 2008, s. 112.

¹¹ Juliusz Kleiner określił *Žyvilę* mianem „powiastki archaizowanej”. „Był to – pisał – eksperyment literacki, odpowiadający zainteresowaniom filologa i miłośnika literatury staropolskiej”. Wedle tradycji koledyz poety przedstawili profesorowi Leonowi Borowskiemu *Žyvilę* jako zabytek piśmiennictwa staropolskiego, ten zaś, wzięwszy udział w szlifowaniu ostatecznej wersji językowej tekstu, przyczynił się do jego publikacji w „Tygodniku Wileńskim” [por. tegoż, *Mickiewicz*, t. 1: *Dzieje Gustawa*, Lublin 1948, s. 131–135].

¹² T. Venclova, *Powrót do rodzinnej Europy czyli Mickiewiczowska Litwa i Mickiewicz na Litwie*, s. 9.

¹³ Tamże, s. 10.

¹⁴ Z. Stoberski, *Między dawnymi i młodszymi laty. Polsko-litewskie związki literackie*, Łódź 1981, s. 143.

¹⁵ Radosław Okulicz-Kozaryn rozważa jeszcze inny scenariusz, pisząc: „Czy jednak autor *Darbai* rzeczywiście nie wiedział, że sięgając po *Žyvilę*, ma do czynienia z historią nie auten-

a w 1819 Mickiewicz wyjechał do Kowna, w Wilnie spędził jednak rok akademicki 1821/1822. Nie jest wykluczone, że się znali albo mieli wspólnych znajomych. Dowkont w trakcie studiów uczęszczał na kursy wykładowców, którzy byli również profesorami Mickiewicza: Leona Borowskiego, Joachima Lelewela, Ignacego Onacewicza i Godfryda Ernsta Groddka¹⁶. Przypuszcza się – jak podaje Radosław Okulicz-Kozaryn – że „Dowkont wiedział o filomatach, a nawet miał jakąś styczność z zewnętrznymi kręgami towarzystwa”¹⁷. Jego nazwisko figurowało bowiem na tzw. liście Łozińskiego, czyli wśród studentów Uniwersytetu, których filareci brali pod uwagę z myślą o poszerzaniu swoich szeregów. Tym samym Dowkont znalazł się w gronie podejrzanych w śledztwie prowadzonym przez Mikołaja Nowosilcowa. Choć uniknął aresztowania, dyplom magistra został mu wydany z rocznym opóźnieniem, w styczniu 1825 roku, na specjalną prośbę Adama Jerzego Czartoryskiego¹⁸. Paweł Bukowiec wiadomości o przedpowstaniowych dziejach Dowkonta uzupełnia jeszcze następującą informacją:

Istnieją przypuszczenia, iż przed 1831 na uniwersytecie działało jakieś bractwo studentów poczuwających się do litewskości, a w każdym razie posługujących się językiem litewskim. Najwybitniejsi z takich studentów: Szymon Dowkont, Szymon Staniewicz i Kajetan Niezabitowski znali się i współpracowali ze sobą, a początki ich wzajemnych kontaktów sięgają właśnie czasów uniwersyteckich [...]¹⁹.

Nie wiemy jednak nic o relacjach, jakie mogły łączyć jednego z pionierów ruchu lituanistycznego i najwybitniejszego poetę polskiego romantyzmu oraz jego kolegów z towarzystw Filomatów i Filaretów. Próby prześledzenia tego wątku nie podjęli, jak dotąd, ani badacze literatury polskiej, ani litewskiej.

Przekładu *Żywili* autorstwa Dowkonta nie odnotowuje nie tylko – co jeszcze można byłoby zrozumieć – wydany w 1957 roku PIW-owski *Adam*

---

tyczną, lecz sentymentalną, udrapowaną w kostium pseudośredniowieczny? A może wiedział, ale uważał, że lepiej w ten sposób zapełni przeszłość historycznego niebytu?” [R. Okulicz-Kozaryn, „*Żywila*” Mickiewicza i „*Živilė*” *Daukantasa*, czyli adaptacja pastiszu na potrzeby wielkiej historii, w: *Na pograniczach literatury*, red. J. Fazan, K. Zajas, Kraków 2012, s. 211].

¹⁶ Do miana „uniwersyteckiego kolegi Mickiewicza” sprowadzają bezimiennego „Dowkonta” autorki „*Kroniki życia i twórczości Mickiewicza*” [por. *Kronika życia i twórczości Mickiewicza. Lata 1798–1824*, red. M. Dernałowicz, K. Kostenicz, Z. Makowiecka, Warszawa 1957, s. 93].

¹⁷ R. Okulicz-Kozaryn, „*Żywila*” Mickiewicza i „*Živilė*” *Daukantasa*, czyli adaptacja pastiszu na potrzeby wielkiej historii, s. 209.

¹⁸ T. Venclova, *Wilno*, s. 124.

¹⁹ P. Bukowiec, *Dwujęzyczne początki nowoczesnej literatury litewskiej. Rzecz z pogranicza polonistyki*, Kraków 2008, s. 55.

Mickiewicz. *Zarys bibliograficzny*²⁰, lecz także pochodzący z 2019 roku XII tom Nowego Korbuta – Adam Mickiewicz. *Twórczość*²¹. O *Czynach Starożytnych Litwinów i Żmudzinów* nie znajdziemy również żadnej adnotacji w *Polskim Słowniku Biograficznym*. Wzmiankujący o tej pracy badacze dwujęzycznej literatury Litwy podają często z kolei sprzeczne informacje: jako rok wydania – 1829, 1922 i 1929, jako miejsce – Wilno albo Kowno²². Pełny adres bibliograficzny, uzupełniony o dzieje rękopisu *Darbai*, znajduje się w *Aleksandrynasie* Vaclovasa Biržiški, niedostępnym Nielitewskojęzycznym czytelnikom²³.

2. Kajetan Roch Niezabitowski (Kajetonas Rokas Nezabitauskis-Zabitis)

Kajetan Niezabitowski²⁴, student Wydziału Nauk Moralnych Uniwersytetu Wileńskiego w latach 1821–1824, odbył w roku 1823 objazd krajoznawczy po Żmudzi. Niezabitowski podróżował na koszt Uniwersytetu w to-

²⁰ Adam Mickiewicz. *Zarys bibliograficzny*, red. I. Sliwińska, W. Roszkowska, S. Stupkiewicz, Warszawa 1957.

²¹ *Bibliografia Literatury Polskiej Nowy Korbut, Adam Mickiewicz. Twórczość*, red. Z. Przychodniak, Warszawa 2019.

²² Ani o przekładzie *Żywili*, ani o pracy *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių* (*Prace starych Litwinów i Żmudzinów* nie wspomina ani słowem Stanisław Kościałkowski, autor hasła poświęconemu Dowkontowi w *Polskim Słowniku Biograficznym*. W nowszych pracach poświęconych dwujęzycznej literaturze Litwy pojawiają się z kolei sprzeczne informacje: Paweł Bukowiec podaje, że *Darbai* ukazały się drukiem w Wilnie w 1829 roku [tegoż, *Dwujęzyczne początki nowoczesnej literatury litewskiej*, s. 201], Małgorzata Litwinowicz-Drożdźiel pisze o roku 1922 i Kownie [tejeż, *O starożytnościach litewskich*, s. 117], Radosław Okulicz-Kozaryn podaje tylko, że w 1822 Dowkont skończył dzieło *Darbai...*, zawierające *Żywilę* [tegoż, „*Żywila*” Mickiewicza i „*Živilė*” Daukantasa, czyli adaptacja pastiszu na potrzeby wielkiej historii, s. 205]. Poprawną datę, ale bez miejsca wydania, przytaczają Tomas Venclova [*Powrót do rodzinnej Europy czyli Mickiewiczowska Litwa i Mickiewicz na Litwie*, s. 8] i Zygmunt Stoberski [*Między dawnymi i młodszymi laty*, s. 130]. O przekładzie *Żywili* wspomina Danuta Zawadzka w pracy poświęconej Lelelewowi i Mickiewiczowi [zob. D. Zawadzka, *Lelelew i Mickiewicz. Paralela*, Białystok 2013, s. 82, 403].

²³ Pełne informacje bibliograficzne i dzieje rękopisu *Darbai* (ale bez wyszczególniania w obrębie pracy przekładu *Żywili*) znajdują się w „*Aleksandrynasie*” Vaclovasa Biržiški: utwór przepisał i poddali redakcji Szymon Staniewicz (Simonas Stanievičius) i Jerzy Plater (Jurgis Plateris), w komentarze zaś uzupełnił je Dionizy Paszkiewicz (Dionizas Poška). Rękopis przechowywany był w bibliotece Platera i uważany za jego dzieło. Uratowany z biblioteki w 1919 roku, został umieszczony w Litewskiej Bibliotece Narodowej, gdzie znaleźli go i przygotowali do druku bracia Biržiškowie. Po raz pierwszy ukazał się drukiem w 1929 roku w Kownie. Por. tegoż, *Aleksandrynas: senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, Chicago 1965, t. 3, s. 12.

²⁴ Kajetan Roch Niezabitowski / Kajetonas Rokas Nezabitauskis-Zabitis (1800–1876), literat i bibliograf, ur. we wsi Bajdaty na Żmudzi. Uczył się w gimnazjach w Kalwarii Żmudzkiej

warzystwie profesora języka i literatury rosyjskiej, Iwana Łobojki. Celem wyprawy było przeprowadzenie badań dialektologicznych i zgromadzenie dokumentacji naukowej. Pokłosem tej podróży stał się debiut Niezabitowskiego w „Dzienniku Wileńskim”, zatytułowany *Krótki opis niektórych starożytnych zabytków znajdujących się w zbiorze obywatela Prowincji Żmudzkiej Dionizego Paszkiewicza, pisarza ziem. ptu rossieńskiego*²⁵.

Ścieżka, która mogłaby posłużyć do połączenia nazwiska Niezabitowskiego z Archiwum Filomatów, wiąże się z odkrytym w 1965 roku w archiwum Uniwersytetu Wileńskiego, w zespole Archiwum Filomackiego, rękopisem zatytułowanym *Baublis. Powieść żmujdzka*²⁶. Nieznany autor podał pod utworem datę i miejsce powstania („1823 r. Sierpnia 24, Kiernow”), a także przypis: „Jest to wiersz napisany z powodu żądania czyjegoś o powinszowanie dla Paszkiewicza, który z pnia dębu (Baublis) starożytnego zrobił sobie pokoik literacki litewski”²⁷. Znalazca tekstu, Stanisław Świrko, nie rozwikłał zagadki autorstwa tekstu, zastanawiał się jednak, czy nie wyszedł on spod ręki Jana Czeczota – filomaty rozczytującego się namiętnie w *Kronice Mariana Strykowski*²⁸. Analiza „powieści żmujdzkiej” posłużyła za pretekst do porównań utworu z późniejszym o co najmniej dekadę fragmentem *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza, w którym pojawia się opis litewskiego dębu.

---

i w Kownie. W latach 1821–1824 studiował na Wydziale Nauk Moralnych Uniwersytetu Wileńskiego, gdzie słuchał m.in. wykładów Joachima Lelewela i Ignacego Onacewicza. W czasach studenckich opublikował elementarz do nauki języka litewskiego, był również autorem bibliograficznego artykułu pt. *Wiadomość o literaturze litewsko-żmudzkiej*, opublikowanego w „Dzienniku wileńskim” w 1824 roku. W roku 1825 zamieszkał w Warszawie i podjął pracę w Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, będąc kolejno adiunktem, sekretarzem i referentem wydziału cenzury; następnie był starszym cenzorem samodzielnego Warszawskiego Komitetu Cenzury. W r. 1847 przeszedł na emeryturę w randze naczelnika tegoż Komitetu. Niezabitowski przez całe życie pracował nad historią Litwy i gramatyką litewską, które pozostały w rękopisach i nie zachowały się do naszych czasów. Był uważany za eksperta lituanistycznego – m.in. tłumaczył pieśni litewskie Oskarowi Kolbergowi, był doradcą Michała Balińskiego, Józefa Ignacego Kraszewskiego i in. Utrzymywał kontakty z ówczesnymi literatami litewskimi i prace ich popularyzował w prasie polskiej. Zmarł w 1876 w Warszawie. Por. W. Armen, *Kajetan Niezabitowski* (hasło) w: *Polski Słownik Biograficzny*, Kraków 1978, t. 23, s. 100.

²⁵ K. Niezabitowski, *Krótki opis niektórych starożytnych zabytków znajdujących się w zbiorze obywatela Prowincji Żmudzkiej Dionizego Paszkiewicza, pisarza ziem. ptu rossieńskiego*, „Dziennik Wileński” 1823, nr 6, s. 157–161. Tekst stanowił uzupełnienie ogłoszonego w tym samym numerze „Dziennika” artykułu Iwana Łobojki pt. *Starożytności krajowe*.

²⁶ Por. S. Świrko, *Z genealogii Mickiewiczowskiego Baublisa*, w: tegoż, *W kręgu filomackiego preromantyzmu*, Warszawa 1972, s. 267 i n.

²⁷ Tamże, s. 270.

²⁸ Badacz dodał jednak, że „zarówno [...] *Korespondencja filomatów*, jak i listy osobiste Czeczota o poemacie *Baublis* milczą” [tamże, s. 270].

Świrko postawił wyraźną tezę, że analogie między utworami „nie mogą być dziełem przypadku” i rozważał trzy możliwe źródła tej inspiracji: Czechtowski autorstwo *Baublisa*, wizytę Mickiewicza w majątku Paszkiewicza, na temat której nie zachowały się żadne dane albo Mickiewiczowską lekturę przytaczanych tu tekstów Niezabitowskiego i Łobojki z „Dziennika Wileńskiego” (przy nieznanomości „powieści żmudzkiej”).

Proponowana przeze mnie próba połączenia domysłów badacza z biografią Kajetana Niezabitowskiego mogłaby się wiązać z faktem, że utwór powstał w Kierniowie, który mógł się znaleźć na trasie jego krajoznawczej wyprawy. Jako potencjalnego autora pisanej w sierpniu „powieści żmudzkiej” dyskwalifikuje Niezabitowskiego data publikacji wspomnianego już *Krótkiego opisu* – czerwiec roku 1823. Znacznie ciekawszy w kontekście „milczenia Archiwum Filomatów” jest jednak inny trop – Niezabitowski uczęszczał bowiem do kowieńskiego gimnazjum w latach 1819–1821, kiedy Mickiewicz pracował w tamtejszej szkole powiatowej. Czy drogi młodego nauczyciela i gimnazjalisty, który dwa lata później wstąpił na Uniwersytet Wileński, mogły się wówczas przeciąć? Taki eksperyment myślowy wymagałby założenia, że istniały jakieś nieopisane dotąd powiązania Niezabitowskiego ze studenckimi organizacjami samokształceniowymi. Na ślad takiej możliwości naprowadza wymiana listów między Joachimem Lelewel i Cyprianem Daszkiewiczem z przełomu lat 1826 i 1827. Lelewel, donosząc dawnemu uczniowi o rozwoju warszawskiego ruchu wydawniczego, pisał: „Musisz Panie pamiętać Kajetana Niezabitowskiego. Jest on teraz w Warszawie jednym z grona cenzorów ksiąg, a tłumaczem dzieła pani S. Ouen o Leszczyńskim”²⁹, Daszkiewicz zaś odpowiedział mu w styczniu 1827 roku:

Cenzor Niezabitowski czy nie ten sam Żmujdzin, który Łobojkę miał uczyć po żmudzku, a potem nie wiem, jaką grał rolę, gdy ten nowy litterat zakochał się w Chlewińskiej i cały czas przesiedział w Odachowie u matki oblubienicy. (Ostatnich wakacji będąc w powiecie rościńskim, dla odwiedzenia Banbla mieszkałem czas niejakiś w Odachowie, już cel uwielbień Łobojki posiadał Chomiński kapitan, ale listy przeszłego amanta jeszcze egzystują i sam je czytałem, pisane są po polsku z Petersburga i z drogi do tego miasta – godne autora). Potem był napisał *Historię Litewską* i do odczytania Panu podawał, pamiętam, że i Kontrym ją widział i po wyjeździe Pańskim do Warszawy, oddając ją autorowi, nie wie z jakich fantazji wyłajał bez ogrodki Żmudzina³⁰.

²⁹ List Joachima Lelewela do Cypriana Daszkiewicza z 21 października 1826 roku w: *Archiwum Filomatów. Listy z zesłania. Krąg Onufrego Pietraszkiewicza i Cypriana Daszkiewicza*, oprac. Z. Sudolski przy współpracy M. Grzebień, Warszawa 1997, t. 1, s. 412.

³⁰ List Cypriana Daszkiewicza do Joachima Lelewela z 7/19 stycznia 1827 roku [tamże, s. 322].

Przytoczona powyżej wymiana zdań jest istotna z co najmniej dwóch powodów. Po pierwsze dowodzi znajomości Niezabitowskiego z filaretą Daszkiewiczem (zwanym przez przyjaciół z litewska „Daszkusem”), Joachimem Lelewelem i Kazimierzem Kontrymem. Poddaje – po wtóre – kolejny trop w sprawie autorstwa *Powieści żmujdzkiej*. Nie ma bowiem wątpliwości, że ów „Banbel”, opatrzony przez edytora korespondencji filomatów, Zbigniewa Sudolskiego, komentarzem: „nie wiadomo, o kogo chodzi”³¹, jest w rzeczywistości dębem Baublisem, który Daszkiewicz widział na własne oczy w powiecie rosieńskim „ostatnich wakacji”.

Wracając do Niezabitowskiego: źródła litewskie podają, że opuścił Wilno w 1825 roku w związku z konsekwencjami śledztwa Nowosilcowa³² i przeniósł się do Warszawy, gdzie rok później zamieszkał także inny filareta, Antoni Edward Odyniec. Jeśli chodzi o zainteresowanie postacią Niezabitowskiego w polskich źródłach do przytoczonych już okrucich wiadomości należy dodać dwie wzmianki: zdanie w tekście Konrada Górskiego o *Grażynie*³³ i w szkicu Magdaleny Dąbrowskiej poświęconym kontaktom Łobojki z polskim środowiskiem naukowym³⁴.

3. Szymon Staniewicz (Simonas Stanevičius)

W sierpniu 1823 roku Szymon Staniewicz³⁵, student Wydziału Literatury i Sztuk Wyzwolonych, ukończył odę zatytułowaną *Žemaičių šlovė (Sława Żmudzinów)*, którą Tomas Venclova po upływie dwustu lat określił mianem

³¹ Tamże, s. 324.

³² Por. np. V. Biržiška, *Aleksandrynas: senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 3, Chicago 1965, s. 65. Taką sugestię zawiera również hasło litewskiej Wikipedii: Kajetonas Nezabitauskis – Vikipedija (wikipedia.org) [dostęp 27.06.2024].

³³ K. Górski, *Uwagi o „Grażynie”*, w: tegoż, *Mickiewicz. Artyzm i język*, Warszawa 1977, s. 42.

³⁴ M. Dąbrowska, *Iwan Łobojko w polskim środowisku naukowym (dwa podejścia do tematu na podstawie wspomnień)*, „Acta Neophilologica” 2018, t. 2, nr XX (2), 2018, s. 44.

³⁵ Szymon Staniewicz / Simonas Stanevičius (1799–1848), poeta i folklorysta litewski urodzony na Żmudzi we wsi Konopiany. W latach 1813–1821 pobierał nauki w gimnazjum w Krożach, gdzie zwracał uwagę jako wyróżniający się uczeń. W kroskiej bibliotece zetknął się z litewskojęzyczną postyllą Mikołaja Daukszy (Mikalojusa Daukšty) z 1599 roku (*Postilla Catholica*), co zapoczątkowało jego fascynację literaturą dawnej Litwy. W czasie studiów na Wydziale Literatury i Sztuk Wyzwolonych Uniwersytetu Wileńskiego (1822–1826), prawdopodobnie pod wpływem profesora języka rosyjskiego, Iwana Łobojki, Staniewicz zaczął zbierać i wydawać litewskie dajny. Wśród jego wykładowców uniwersyteckich byli m.in. Joachim Lelewel, Ignacy Onacewicz i Ignacy Daniłowicz. Do 1829 roku mieszkał w Wilnie, później wrócił na Żmudź. Współpracował z Jerzym Platerem (Jurgisem Platerisem) który gromadził w swojej bibliotece lituanica. Zasłynął jako krzewiciel oświaty, badacz języka, mitologii i historii Litwy [por. Z. Stoberski, *Między dawnymi i młodszymi laty*, s. 122–123].

„pierwszego znaczącego wiersza litewskiego, w którym wspomniane zostało Wilno”³⁶. *Žemaičių šlovė* nazwana została przez monografistę Staniewicza, Jurgisa Lebedysa, manifestem programowym, wskazującym na konieczność podjęcia pracy nad językiem, historią ojczyzną i oświatą³⁷. Utwór, w którym pojawia się znamienna deklaracja „zmartwychwstania starego narodu dawnej Litwy”, jest jednym z najbardziej znanych utworów działaczy ruchu lituanistycznego i zarazem „pierwszym litewskim tekstem literackim, w którym swoje odbicie znalazła rodząca się tożsamość”³⁸. Przegląd prac literaturoznawców kieruje uwagę na fakt, że *Žemaičių šlovė* traktuje się często nie tyle jako „poetycki odpowiednik Mickiewiczowskiej *Ody do młodości*”³⁹, ale jako tekst napisany pod wpływem utworu Mickiewicza. Takiego zdania są nie tylko badacze litewscy, ale także polski literaturoznawca, Mieczysław Jackiewicz:

[Staniewicz] jako pisarz kształtował się na literaturze klasycznej, pozostawał jednak pod wpływem idei filomatów i filaretów, silnie oddziaływała na niego poezja Adama Mickiewicza. Patriotyczny utwór [...] w którym autor idealizuje Litwę pogańską, a krytycznie odnosi się do czasów unii Jagiellonów, napisany został też pod niewątpliwym wpływem *Ody do młodości* Mickiewicza. Poeta litewski, broniąc praw Litwy do samodzielności, pisze: „Oto Litwa znów ożywa/ Ojców sława, stara mowa/ Miłość nas do czynów wzywa/ Znów radosne dźwięczą słowa”⁴⁰.

Zygmunt Stoberski, wedle którego utwór Staniewicza odegrał w gronie studentów żmudzkiej rolę „podobną jak *Oda* [...] w środowisku postępowej młodzieży polskiej”⁴¹, źródła inspiracji upatruje w *Pieśni filaretów*. Również i taki scenariusz jest wart rozpatrzenia w odniesieniu do interesującej mnie kwestii relacji między Żmudzynami i filaretami.

Jeśli bowiem istotnie możemy mówić o wpływie *Ody* na *Žemaičių šlovė*, konieczne jest rozpatrzenie tropu, którego dotąd chyba nie brano pod uwagę. Napisany w 1820 roku utwór Mickiewicza został odrzucony przez cenzurę i ostatecznie nie wszedł do I tomu *Poezji* z 1822 roku. Pierwsze, nieautoryzowane przez Mickiewicza wydanie *Ody*, ukazało się w 1827 roku. Wcześniej *Oda* funkcjonowała w rękopisach. Jak pisze Konrad Górski,

³⁶ T. Venclova, *Wilno*, s. 148.

³⁷ Cyt. za Bukowiec, *Dwujęzyczne początki nowoczesnej literatury litewskiej*, s. 188.

³⁸ Tamże, s. 189.

³⁹ Tamże, s. 188.

⁴⁰ M. Jackiewicz, *Dzieje literatury litewskiej do 1917*, Warszawa 2003, t. 1, s. 78.

⁴¹ Z. Stoberski, *Między dawnymi i młodszymi laty*, s. 123.

„musieli się do tego przyczynić sami filomaci, albowiem [...] ambicją każdego z nich było posiadanie u siebie tekstu *Ody*, nazywanej zresztą konsekwentnie *Hymnem do młodości*”⁴².

Staniewicz, zanim wstąpił na Wydział Literatury, był w latach 1813–1821 uczniem gimnazjum w Krożach. Na ostatnie lata jego nauki przypada okres, kiedy w kroskiej szkole wykładali niedawni absolwenci Uniwersytetu Wileńskiego: Stanisław Małcużyński, przyjaciel Tomasza Zana, Józef Narkiewicz, Zygmunt Bartoszewicz i Jan Sobolewski. Być może zatem znajomość z uniwersyteckimi kolegami Mickiewicza ułatwiła Staniewiczowi dotarcie do wileńskich filomatów i zaznajomienie się – za ich pośrednictwem – z tekstem *Ody*? Analogiczny scenariusz można rozpatrywać w odniesieniu do *Pieśni filaretów*, napisanej prawdopodobnie w 1820 roku i wydanej w roku 1828 – zaś przed 1823 rokiem funkcjonującej wyłącznie w koleżeńskich odpisach.

Innym śladem dotyczącym kontaktów Żmudzinów z filaretami jest kwestia litewskiego przekładu broszury poświęconej wypiekanemu chleba z porostu islandzkiego dokonanego przez Staniewicza i Niezabitowskiego. Tekst, opublikowany w Wilnie w 1823 roku⁴³, stanowił tłumaczenie broszury mohylewskiego aptekarza, Brandenburga, który dla zapobieżenia falam głodu wśród włościan proponował wypiekanie pieczywa z powszechnie dostępnych i pożywnych porostów. Wcześniej ten sam tekst przełożył na język polski i wydrukował w „Dziejach Dobroczyńności” Kazimierz Kontrym. I tu pojawia się trop, który być może pozwoli połączyć litewski przekład z Archiwum Filomatów. Kwestia chleba przesądziła bowiem ostatecznie o wydaniu Kontryma z Uniwersytetu.

Uniwersytecki bibliotekarz, założyciel i ideolog wileńskiego „Towarzystwa Szubrawców”, wspierający niezamożną młodzież uniwersytecką, prowadził od 1817 roku „stałe i rozległe studia [...] nad sposobami odżywiania się głodzonych przez szlachtę pańszczyźnianych chłopów”⁴⁴. Monografista Kontryma i Szubrawców, Zdzisław Skwarczyński, pisze: „sprawa znalazła epilóg w aktach Komisji Śledczej jako fragment procesu filareckiego i stąd

⁴² K. Górski, *Historia tekstu „Ody do młodości” i próba jego ustalenia*, w: tegoż, *Mickiewicz*, s. 16.

⁴³ *Apey darima walge ysz kiarpiu Islandu*, Wyjlniuy 1823. Warto przypomnieć, że drukarnia Antoniego Marcinkowskiego, w której ukazała się broszura, została założona w związku z utworzeniem w Wilnie Towarzystwa Typograficznego, które oprócz redagowanego przez Kontryma „Dziennika Wileńskiego” zamierzało także wydawać dzieła „pożyteczne dla rozwoju piśmiennictwa polskiego”.

⁴⁴ Z. Skwarczyński, *Kazimierz Kontrym. Towarzystwo Szubrawców. Dwa studia*, Łódź 1961, s. 46.

ją częściowo znamy”⁴⁵. Tropem, na który wskazuje Skwarczyński, jest broszura Joachima Lelewela *Nowosilcow w Wilnie*, w której pojawia się oskarżenie, że autorem donosów na Kontryma był doktor August Bécu. Według Lelewela:

Skarżył przytym Becu, że wydarzona scysya i reforma w lożach masońskich w Wilnie stała się wiele złego początkiem, wpłynęła na interesa i byt uniwersytetu, dążyła na zgubienie tego zakładu. Wskazywał, że pierwszą sprężyną tej reformy był adjunkt uniwersytetu, Kazimierz Kontrym, że on swoimi wielolicznymi wpływami, do osób uniwersytetu i do młodzieży, najwięcej wicherzy i jest twórcą tajemnych między młodzieżą związków; aby zaś lepiej machinował, domy profesorskie osadza swymi szpiegami, których spomiędzy młodzieży dobierać umie. [...] Wskazywał, że takim szpiegiem kontrymowskim we własnym domu miał Józefa Massalskiego, wskazywał, że właśnie Tomasz Zan niegdyś u Kazimierza Kontryma mieszkał. Zarzucał nawet Kontrymowi, że siedząc w bibliotece, zamyślał o pobuntowaniu chłopstwa i w tym celu zwracał usilność do pieczenia chleba, aby chłopów przeświadczyć, że takież jak panowie chleb jeść powinni⁴⁶.

Prowadzona przez Kontryma działalność filantropijna⁴⁷ skupiała wokół niego studentów uniwersytetu, którzy – niezależnie od narastającej z czasem niechęci do Szubrawców – uważali go za swojego powiernika i przyjaciela. „Ojciec młodzieży”⁴⁸ miał duże zasługi w promowaniu związku Promienistych, filomatom i filaretom bliskie były także jego poglądy dotyczące kwestii włościańskiej. Czy było tak również w przypadku studentów ze Żmudzi, których działalność Kontryma niewątpliwie zainspirowała do dokonania przekładu? Nadziei na to, że mogłoby tak być w istocie, dostarczają badania historyków litewskich. Pisząc o wcześniejszej działalności „Towarzystwa Szubrawców”, wskazują na jego litewsko zorientowane skrzydło, w którym

⁴⁵ Zdaniem Skwarczyńskiego, Bécu był nieprzychylny Kontrymowi od 1818 roku – czyli od momentu rozłamu w loży „Gorliwy Litwin”, dokonanej z inspiracji Kontryma i Jakuba Szymkiewicza [tamże, s. 46–47].

⁴⁶ J. Lelewel, *Nowosilcow w Wilnie*, w: *Promieniści. Filomaci-filareci*, red. H. Mościcki, Warszawa 1916, s. 128–129. Zgodnie z ustaleniami Zbigniewa Skwarczyńskiego, w *Pojasnieniu do Komisji Śledztwiennej dla odkrycia sekretnych Towarzystw* w dn. 3(15) grudnia 1823 r. Kontrym starał się sprawę zbagatelizować, zaślaniając się legalnym charakterem Towarzystwa i redagowanych przez siebie „Dziejów Dobroczynności” [Z. Skwarczyński, *Kazimierz Kontrym*, s. 47].

⁴⁷ Kontrym prowadził ją zarówno na łamach prasy, jak i w rozmaitych towarzystwach, takich jak Towarzystwo Szubrawców, Towarzystwo Typograficzne czy Towarzystwo Wspierania Niedostatnich Uczniów.

⁴⁸ [F. Grzymała], *Filantropia. Wiadomość o Towarzystwie zawiązanym w Wilnie w celu wspierania ubogich uczniów Uniwersytetu Wileńskiego i ustawy tegoż towarzystwa*, „Astrea” 1822, nr 2, s. 67.

działali właśnie Kontrym i Szymkiewicz⁴⁹. W źródłach litewskich pojawia się z kolei informacja, że Szymon Dowkont jako przedstawiciel koła Żmudzinów był świadkiem konfliktu Szubrawców z Dionizym Paszkiewiczem⁵⁰.

Nazwiska Szymona Staniewicza na próżno jednak szukać w korespondencji filomatów i w *Kronice życia i twórczości Adama Mickiewicza*. Jedyne w *Rekonstrukcji procesu filomatów i filaretów 1823–1824* Jerzego Borowczyka autor *Šlovė žemaičių* jest wymieniony w protokołach zeznań dotyczących działalności „Braci Czarnych” jako „uczeń szkoły w Krożach”⁵¹.

Czas na podsumowania. Przytoczone przykłady, ilustrujące milczenie tradycyjnie pojmowanego Archiwum Filomatów ujawniają jednocześnie względność owego milczenia – jeśli zgodzimy się na poszerzenie perspektywy badawczej. Dowodzą również, że wskutek rozmaitych uwarunkowań historycy literatury polskiej i litewskiej zadawali archiwom różne pytania i uzyskiwali na nie inne odpowiedzi. Oczywiście dla badaczy literatury litewskiej i litewsko-polsko-białoruskiego pogranicza perspektywa uwzględniająca dzieje Litwy bałtyckiej, średniowiecznej, pogańskiej, sprzed czasów unii z Polską – albo z okresu dotyczącego pierwszych lat po jej zawarciu – jest niemalże nieobecna w badaniach dotyczących literatury polskiego romantyzmu⁵². Przypomnę zatem pokrótce, że zainteresowanie kulturą Litwy starożytnej funkcjonowało od początku XIX wieku w rozmaitych porządkach: niezależnie od pionierskiej, choć ambiwalentnie ocenianej pracy Ksawerego Bohusza (*O początkach narodu i języka litewskiego*)⁵³, której znajomość potwierdził Mickiewicz w przypisach do *Grażyny*⁵⁴, problematyką dawnych dziejów Litwy zajmowali się w różnych ujęciach liczni, reprezentujący różne stanowiska badawcze historycy – żeby poprzestać tylko na nazwiskach Hugona Kołłątaja, Tadeusza Czackiego, Joachima Lelewela,

⁴⁹ Por. G. Beresnecičius, *Lietuvių ir lenkų istoriografija apie lietuvių mitologiją XIX a. pirmoje pusėje*, „Literatūra” 2006, t. 48(5), s. 20. Cyt. za B. Speičytė, *Litewska literatura początku XIX wieku*, s. 22.

⁵⁰ E. Gudavičius, *Simono Daukanto studentiškas etninės tapatybės modelis. Paradigminį parametru susidarymo aplinkybės ir istakos daugiatautės Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos tradiciją raskurs*, w: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos”*, red. A. Bumblauskas, Š. Liekis, G. Potašenko, Vilnius 2008, <https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001:J.04-2008-1367160730624/J.04-2008-1367160730624.pdf> [dostęp 27.06.2024].

⁵¹ J. Borowczyk, *Rekonstrukcja procesu filomatów i filaretów 1823–1824*, Poznań 2003, s. 350.

⁵² Do wyjątków potwierdzających tę regułę należy studium Franciszka Augustaitisa pt. *Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzmie polskim*, wydane w Krakowie w roku 1911, a także przywoływana już rozprawa Danuty Zawadzkiej *Lelewl i Mickiewicz*, opublikowana po upływie niemalże stu lat od rozprawy Augustaitisa.

⁵³ K. Bohusz, *O początkach narodu i języka litewskiego*, Warszawa 1808.

⁵⁴ Ten temat szeroko omawia Danuta Zawadzka [zob. D. Zawadzka, *Lelewl i Mickiewicz*, s. 404–425].

Ignacego Onacewicza czy Teodora Narbutta – i literaci: tu warto wskazać chociażby Euzebiusza Słowackiego czy Dionizego Paszkiewicza⁵⁵. W wydawanym przez Joachima Lelewela „Tygodniku Wileńskim” ukazywały się przekłady litewskich dajń autorstwa m.in. Leona Rogalskiego i Emeryka Staniewicza (Emerikasa Stanievičiusa)⁵⁶, wskazuje się także na obecność litewsko zorientowanego odłamu „Towarzystwa Szubrawców”⁵⁷. W gronie filomatów, a później filaretów, znajdowali się zbieracze zabytków kultury ludowej tacy jak Jan Czeczot, Tomasz Zan czy Emeryk Staniewicz, który potem, wraz z Czeczotem i znającym język litewski Ludwikiem Spitznaglem weszli w skład grupy poetyckiej *Kastala*⁵⁸. W kręgu polskich uczonych pojawiło się także zainteresowanie językiem litewskim: z inicjatywy Tadeusza Czackiego powstała w 1804 roku komisja do zbadania i opisania „źmudzkiej mowy”⁵⁹, w 1822 roku Kazimierz Kontrym starał się – bezskutecznie – o powołanie na uniwersytecie katedry języka litewskiego⁶⁰. Wreszcie: wśród uniwersyteckich kolegów Mickiewicza i filaretów znajdowali się bohaterowie tego szkicu – dwujęzyczni działacze „źmudzkiego ruchu kulturalnego”, którego pojawienie się Brigita Speičytė wiąże z „reakcją części społeczeństwa Litwy na upadek Rzeczypospolitej Obojga Narodów i związany z tą katastrofą polityczną kryzys tożsamości”⁶¹.

Osadzenie biografii Dowkonta, Niezabitowskiego i Staniewicza w polskich kontekstach wymagało ode mnie przeprowadzenia drobiazgowego i żmudnego śledztwa: dane biograficzne i bibliograficzne dotyczące litewskich autorów są pełne błędów, przeinaczeń, luk. Dotyczy to zarówno haseł słownikowych i rozpraw, jak i not edytorskich. Pomyłki zdarzają się także w katalogach bibliotecznych⁶². Trudno się temu dziwić – wynika to, jak sądzę,

⁵⁵ Na ten temat zob. np. M. Jackiewicz, *Literatura litewska w Polsce w XIX i XX wieku*, Olsztyn 1999, s. 11–29, P. Bukowiec, *Dwujęzyczne początki nowoczesnej literatury litewskiej*, s. 41–81, B. Speičytė, *Litewska literatura początku XIX wieku*, s. 9–23.

⁵⁶ Por. M. Jackiewicz, *Literatura litewska w Polsce w XIX i XX wieku*, s. 14–18, a także W. Czernianin, H. Czernianin, *Wokół „Tygodnika Wileńskiego” 1815–1822*, Wrocław 2011.

⁵⁷ B. Speičytė, *Litewska literatura początku XIX wieku*, s. 22.

⁵⁸ Na ten temat zob. m.in. M. Stankiewicz-Kopeć, *Pomiędzy klasycyznością a romantycznością. Młodzi autorzy Wilna, Krzemieńca i Lwowa wobec przemian w literaturze polskiej lat 1817–1828*, Kraków 2009, s. 103–104.

⁵⁹ M. Jackiewicz, *Literatura litewska w Polsce w XIX i XX wieku*, s. 11–12.

⁶⁰ S. Pigoń, *Projekt katedry języka litewskiego w dawnym Uniwersytecie Wileńskim*, w: tegoż, *Z dawnego Wilna. Szkice obyczajowe i literackie*, Wilno 1929, s. 23–28.

⁶¹ B. Speičytė, *Litewska literatura początku XIX wieku*, s. 6.

⁶² Katalog Biblioteki Narodowej zapisywanemu na dwa różne sposoby Kajetanowi Niezabitowskiemu („Niezabitowski, Kajetan Lubicz” i „Niezabitowski, Kajetan Roch”) przypisuje publikację żyjącego w Paryżu Cypriana Niezabitowskiego. Por. Katalog Biblioteki Narodowej – kajetan niezabitowski (bn.org.pl) [dostęp 27.06.2024].

zarówno z nieznamości tematu, jak i z traktowania go w kategoriach marginaliów. Co jednak najważniejsze, tytułowe „milczenie” Archiwum Filomatów okazuje się względne. Ujęte w szerszej perspektywie Archiwum ujawnia nowe tropy – warunkiem ich zaistnienia jest jednak stawianie mu innych pytań niż czyniono dotąd.

Przykłady Dowkonta, Niezabitowskiego i Staniewicza są z racji różnorodnych sposobów funkcjonowania w polskich kontekstach emblematyczne dla zaproponowanego przeze mnie tematu. To, co wydaje mi się najważniejszym wnioskiem płynącym z ich przywołania, to konstatacja, że polskie i litewskie studia nad autorami ważnymi dla obu tych literatur były dotąd prowadzone oddzielnie i niezależnie od siebie – dla wypełnienia białych plam w historii pierwszego trzydziestolecia XIX wieku niezbędne są zaś badania komplementarne, polsko-litewskie i litewsko-polskie.

Co może wynikać z proponowanej przeze mnie zmiany perspektywy? Efektem tak pomyślanych badań mogą być dwa scenariusze. W pierwszym nałożenie na siebie dwóch perspektyw ma szansę ujawnić nieznaną dotąd relacje biograficzne między studentami Uniwersytetu Wileńskiego, zorientowanymi bądź na kontynuację tradycji unijnych (Filomaci i Filareci), bądź na perspektywę emancypacyjną (Koło Żmudzinów), co ma szansę przełożyć się na wyeksponowanie łączących ich podobieństw (a nie, jak czyniono dotąd, dzielących różnic). Scenariusz drugi, w którym takich relacji nie uda się dowieść, mógłby wyeksponować równoległość studenckich inicjatyw zorientowanych na kulturowanie „polskości” i „litewkości”. Oba warianty umożliwiłyby pewne zdystansowanie się wobec polskich tradycji badawczych i spojrzenie na romantyczne Wilno jako miasto wielu dyskursów, tożsamości i tradycji, które zaczęły się wytwarzać się na początku XIX wieku.

Bibliografia

- Apej darima walge ysz kiarpiu islandu pagal datiryma Teodora Branderburga ... pardieja ysz lankyszka S.S. Žemaytys* [przeł. na litewski Simonas Stanevičius] (1823), Wylniuje: Spausdino Marcinkovskio spaustuvė.
- Arme Wiktor (1978), *Kajetan Niezabitowski* (hasło) w: *Polski Słownik Biograficzny*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, t. 23, s. 100.
- Augustaitis Franciszek (1911), *Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzmie polskim*, Kraków: nakładem autora, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Biržiška Vaclovas (1965), *Aleksandrynas: senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 3, Chicago: Lithuanian-American Cultural Fund.

- Bohusz Ksawery (1808), *O początkach narodu i języka litewskiego*, Warszawa: Drukarnia Gazety Warszawskiej.
- Borowczyk Jerzy (2023), *Rekonstrukcja procesu filomatów i filaretów 1823–1824*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Bukowiec Paweł (2008), *Dwujęzyczne początki nowoczesnej literatury litewskiej. Rzecz z pogranicza polonistyki*, Kraków: Universitas.
- Bukowiec Paweł [red.] (2012), *Žemaičių šlovė. Sława Żmudzinów. Antologia dwujęzycznej poezji litewsko-polskiej z lat 1794–1830* (2012), Kraków: Universitas.
- Czernianin Wiktor, Czernianin Halina (2011), *Wokół „Tygodnika Wileńskiego” 1815–1822*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe.
- Daukantas Simonas (1929), *Darbay senuju Lituwui yr Žemajcziu 1822*, oprac. V. Biržiška, M. Biržiška, Kaunas: „Spindulio” Bendrovės spaustuvė.
- Dąbrowska Magdalena (2018), *Iwan Łobojko w polskim środowisku naukowym (dwa podejścia do tematu na podstawie wspomnień, „Acta Neophilologica” XX (2), s. 41–52, <https://doi.org/10.31648/an.3633>*.
- Dernałowicz Maria, Kostenicz Ksenia, Makowiecka Zofia (1957), *Kronika życia i twórczości Mickiewicza. Lata 1798–1824*, Warszawa: PIW.
- Górski Konrad (1977), *Uwagi o „Grażynie”*, w: K. Górski, *Mickiewicz. Artyzm i język*, Warszawa: PIW.
- Górski Konrad (1977), *Historia tekstu „Ody do młodości” i próba jego ustalenia*, w: K. Górski, *Mickiewicz. Artyzm i język*, Warszawa: PIW.
- [Grzymała Franciszek] (1822), *Filantropia. Wiadomość o Towarzystwie założonym w Wilnie w celu wspierania ubogich uczniów Uniwersytetu Wileńskiego i ustawy tegoż towarzystwa*, „Astrea” nr 2, s. 67.
- Gudavičius Edvardas (2008), *Simono Daukanto studentiškas etninės tapatybės modelis. Paradigminį parametru susidarymo aplinkybės ir ištakos daugiatautės Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos tradicijų rakurse*, w: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos”. Vilnius: Lietuvos istorijos studijos. Specialusis leidinys, t. 5, red. A. Bumblauskas, Š. Liekis, G. Potašenko, Lietuvos istorijos studijos. Specialusis leidinys.
- Jackiewicz Mieczysław (1999), *Literatura litewska w Polsce w XIX i XX wieku*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Jackiewicz Mieczysław (2003), *Dzieje literatury litewskiej do 1917*, t. 1, Warszawa: Ex Libris. 1.
- Kleiner Juliusz (1948), *Mickiewicz*, t. 1, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Lelewel Joachim (1916), *Nowosilcow w Wilnie*, w: *Promieniści. Filomaci-filareci*, red. H. Mościcki, Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Litwinowicz-Drożdziel Małgorzata (2008), *O starożytnościach litewskich. Mitologizacja historii w XIX-wiecznym piśmiennictwie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Kraków: Universitas.

- Markowska-Fulara Helena (2020), „Zwrot archiwalny” w literaturoznawstwie polskim – teoria, praktyka, perspektywy, w: *Filozofia filologii*, red. A. Hellich, H. Markowska-Fulara, J. Potkański, Ł. Żurek, Warszawa 2020, s. 243–254.
- Niemojewski Marcin (2024), *Imperatorski Uniwersytet Wileński a początki litewskiego odrodzenia narodowego*, w: *Romantyczność i filologia. Wileńskie kręgi Adama Mickiewicza*, red. A. Baranow, J. Ławski, Białystok: Wydawnictwo Prymat, s. 97–124.
- Niezabitowski Kajetan (1923), *Krótki opis niektórych starożytnych zabytków znajdujących się w zbiorze obywatela Prowincji Żmudzkiej Dionizego Paszkiewicza, pisarza ziem ptu rossieńskiego*, „Dziennik Wileński”, nr 6, s. 157–161.
- Okulicz-Kozaryn Radosław (2012), „Żywila” Mickiewiczja i „Živilė” Daukantasa, czyli adaptacja pastiszu na potrzeby wielkiej historii, w: *Na pograniczach literatury*, red. J. Fazan, K. Zajas, Kraków: Universitas, s. 204–214.
- Pigoń Stanisław (1922), *Projekt katedry języka litewskiego w dawnym Uniwersytecie Wileńskim*, w: S. Pigoń, *Z dawnego Wilna. Szkice obyczajowe i literackie*, Wilno: Wydawnictwo Magistratu Wilna, s. 23–28.
- Skwarczyński Zdzisław (1961), *Kazimierz Kontrym. Towarzystwo Szubrawców. Dwa studia*, Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich we Wrocławiu.
- Speičytė Brigita (2012), *Litewska literatura początku XIX wieku*, przeł. P. Bukowiec, w: *Žemaičių šlovė. Sława Żmudzinów. Antologia dwujęzycznej poezji litewsko-polskiej z lat 1794–1830*, red. P. Bukowiec, Kraków: Universitas, s. 5–29.
- Stanevičius Simonas (1940), *Žemaičių šlovė. Aukšta daina*, przeł. M[ikolojus] B[iržiš]ka, „Nowe Słowo. Naujasis Žodis”, nr 60, s. 5.
- Stankiewicz-Kopeć Monika (2009), *Pomiędzy klasycyzacją a romantycznością. Młodzi autorzy Wilna, Krzemieńca i Lwowa wobec przemian w literaturze polskiej lat 1817–1828*, Kraków: Księgarnia akademicka.
- Stoberski Zygmunt (1981), *Między dawnymi i młodszymi laty. Polsko-litewskie związki literackie*, Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.
- Sudolski Zbigniew, Grzebień Małgorzata (1997), *Archiwum Filomatów. Listy z zesłania. Krąg Onufrego Pietraszkiewicza i Cypriana Daszkiewicza*, t. 1, Warszawa: Ancher.
- Świrko Stanisław (1972), *Z genealogii Mickiewiczowskiego Baubliisa*, w: S. Świrko, *W kręgu filomackiego preromantyzmu*, Warszawa: PIW, s. 267–283.
- Ulicka Danuta (2010), *Zwrot archiwalny (Jak ja go widzę)*, „Teksty Drugie”, nr 1–2, s. 159–164.
- Venclova Tomas (2002), *Powrót do rodzinnej Europy czyli Mickiewiczowska Litwa i Mickiewicz na Litwie*, w: T. Venclova, *Niezniszczalny rytm. Eseje o literaturze*, Sejny: Fundacja Pogranicze. Zeszyty Literackie, s. 7–39.
- Venclova Tomas (2013), *Wilno. Przewodnik biograficzny*, przeł. B. Piasecka, Warszawa: PIW.
- Zawadzka Danuta (2013), *Leleweł i Mickiewicz. Paralela*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Zawadzka Danuta (2022), *Wspólna historia: „Nowosilcow w Wilnie” i „Dziadów część trzecia”*, „Pamiętnik Literacki” z. 3, s. 121–137.

What Is the Philomaths' Archive Silent About?

Abstract

The author of the sketch presents two ways in which the notion of the *Philomaths' Archive* can be understood, advocating a broader perspective that incorporates the developments of the “archival turn” in literary studies. She reconstructs the largely absent from Polish research biographies of Szymon Dowkont, Kajetan Niezabitowski and Szymon Staniewicz – precursors of the Lithuanian national revival, who studied at Vilnius University during the time of the Philomath and Philaret Societies. The author draws attention to the points where the biographies of the sketch protagonists and the Philomaths and Philarets may have intersected. She further points to the absence of a shared perspective in Polish and Lithuanian research and postulates bridging this gap, indicating the newly opened areas of research.

Keywords: *Philomaths' Archive*, Lithuania, Romanticism, Szymon Dowkont, Szymon Staniewicz, Kajetan Niezabitowski